

2021

11 DECEMBER

№5

ARCHEOLOGIA

Scientific Research Journal of the A. Apakidze Institute
of Archaeology of the European University

TOWARDS THE HISTORY OF THE ISOLATION AND STUDY OF THE PROTO-COLCHIAN CULTURE (GENERAL OVERVIEW)

Leri Jibladze,

Otar Lordkipanidze Institute of Archaeological Studies,
Georgian National Museum, Senior Researcher Associate

ABSTRACT

The article presents the history of the identification and study of Proto-Colchian culture, its chronology, terminological problems, and ethnocultural interpretations. It examines the views expressed by various scholars (L. Solovyov, T. Mikeladze, M. Baramidze, E. Gogadze, G. Pkhakadze) regarding Proto-Colchian culture and the periodization of its developmental stages. Stages I and II of Proto-Colchian culture, corresponding to the 3rd–2nd millennia BCE, are presented in detail.

Particular attention is paid to the distribution area of this culture across the Colchis lowland and its interrelationship with the dolmen culture and other synchronous cultures.

The study also examines in detail the question of the ethnic attribution of Proto-Colchian culture and the role of the Svan-speaking population in its formation.

We believe that the comparative analysis of the data presented in this article will make a significant contribution to the study of the ancient history of western Georgia.

Keywords: Proto-Colchian culture; Colchian culture; dolmen culture; ethnocultural attribution; Bronze Age.

The study of the Proto-Colchian culture (stages I and II) does not have a long history. Eventually, the term “Proto-Colchian” was first used by the Russian local historian and archaeologist L. Soloviev, who worked in Abkhazia, when he identified the southern dolmen culture from the Enguri River to the coastal strip of Adler [Soloviev 1958:150-151; Soloviev 1960:60]. According to his assumption, the southern dolmen culture bordered on

the Enguri River by a related Proto-Colchian culture, the famous monuments of which he considered Dablagomi, Anaklia's Dikha-gudzuba and other settlements of the Colchian lowland [Soloviev 1958:162]¹. Later, this view was supported by Russian and Abkhaz scholars (Sh. Inal-Ipa, V. Bzhaniya, I. Voronov, I. Tsvinaria), who in local scientific circles, in parallel with the southern Dolmen culture, approved the term "Ochamchire Culture" of the same content [Soloviev 1958:151; Soloviev 1960:69; Voronov 1971:17; Bjanina 1973:71]. In the circle of this culture, along with other monuments (Kaman I, Kaldakhvara, Shroma-Mikhailovsky, Pali, Akhra-Kapshi, Kur-Dere dolmens, etc.) the Ochamchire settlement, which is really connected with the dolmen culture thanks to two stone hoes of the Sochi-Adler type and ceramics with staircase ornaments, nevertheless differs from it in the main archaeological materials. The identical Proto-Colchian material of this monument covers the entire territory of the Colchian lowland. Based on this, the attribution of the Ochamchire settlement to the circle of the southern dolmen culture, seems questionable. We also consider the term "Ochamchire Culture" itself, as well as its identification with the Southern Dolmen culture, to be incorrect [Jibladze 1990:21; Jibladze 1997:104]. Even if that were the case, we consider the naming according to the first discovery for this culture to be incorrect [Jibladze 1990:21; Jibladze 1997:104]². We also cannot accept with the term "late stage of the Ochamchire Culture" on the territory of northwestern Colchis (Abkhazia), proposed by I. Voronov. The artificial introduction [Voronov 1971:20]³ is nothing other than the same Colchian Late Bronze Age culture, which is vividly represented on the territory of modern Abkhazia.

In scholarly literature, the identification of the proto-Colchian culture was scientifically substantiated by Professor T. Mikeladze, who first provided a periodization of the Bronze and Early Iron Age ceramics of the of the Colchian Lowland and established its developmental stages. In the development of Colchian ceramics, along with other periods (Middle and Late Colchian), the Proto-Colchian and the following Old-Colchian stages were distinguished [Mikeladze 1974:49; Mikeladze 1990:80-81; Table XXXVII; Mikeladze 1994:67-74]. Within the Proto-Colchian culture, the famous scientist identified I and II periods, corresponding to the Early and Middle Bronze Ages. In a later work, T. Mikeladze noted that certain layers of the settlements of Saeliao Kurdzia and Tskemi belong to the transitional period from the Middle to the Late Bronze Age [Mikeladze 1990:14].

In the 1980s-90s of the last century, based on the stratigraphic sections of settlements studied on the Colchian lowlands (Naokhvamu, Nosiri III, Namcheduri, Chaladidi's Zurga, Pichori central hill) and taking into account the series of absolute dates obtained from some monuments (Pichori central hill), all Bronze Age settlements studied on the territory of the Colchian Lowland were chronologically arranged to epoch; the developmental stages of proto-Colchian and Old Colchian culture settlements were further specified and filled with new materials [Jibladze 1997; Jibladze 2007:103-126]⁴. Later, it became possible to mutually synchronize Proto-Colchian and Old Colchian culture settlements with other categories monuments of Colchis (burial grounds, bronze treasures, mining monuments), as well as with monuments of synchronous period cultures distributed on the territory of Eastern Georgia [Jibladze 2016-a: 166-180; Jibladze 2020: 80-98].

M. Baramidze made a significant contribution to the identification and study of individual stages of the Proto-Colchian culture. Based on the materials of the Pichori central hill, the researcher conditionally identified stages Ia and Ib with their characteristic artifacts in the development of the Proto-Colchian II stage, which were chronologically attributed to the Middle Bronze Age [Baramidze 2017:51].

E. Gogadze uses the term "West Colchian culture" to denote artificially constructed hill cultures of the Ear-

¹ L. Solovyov linked the introduction of distinctive pottery and its own metallurgy to the Colchian lowlands at the end of the 3rd millennium BC with population replacement. Specifically, with the Kashkas who migrated from Asia Minor [Solovyov 1958:151]. These erroneous and tendentious propositions deserved fair criticism [Japaridze 1961:233].

² This view was subsequently supported [Pkhakadze 1998:32-37; Pkhakadze 2009-2010:75].

³ There were 5 stages in the development of the Eneolithic-Bronze period cultures of Northwestern Colchis [Voronov 1971:11-18].

⁴ The following stages were distinguished in the development of Proto-Colchian and Old Colchian cultures: Proto-Colchian Stage I; Proto-Colchian Stage II; transitional period from Proto-Colchian Stage II to Old Colchian Stage I; early phase of Old Colchian Stage I; late phase of Old Colchian Stage I; and Old Colchian Stage II (Early Iron Age) with their characteristic materials.

ly and Middle Bronze Age of the Colchian Lowland, mainly based on typological data from ceramic materials [Gogadze 1997:33-58]. In its development, he identifies local variants of the central and Western Colchian cultures, and attributes the third variant to the Dolmen culture [Gogadze 1990:113-117; Gogadze 1997:33-34].

G. Pkhakadze has done a lot of scientific research on the Eneolithic and Early Bronze Age cultures of Western Georgia. Instead of the term “Colchian”, he introduced the term “Early Bronze Age culture of the Colchian lowland”, which covers the III millennium BC. He defined its characteristic features and distribution areas. It has been suggested that a fairly powerful culture of the Early Bronze Age, formed on the basis of local culture, is recorded along the entire Black Sea coast of Colchis [Pkhakadze 1998:32]. In his opinion, since it was not possible to accurately identify the monuments included in stages I and II, and there was some confusion between them, he chose to separate the culture of the Early Bronze Age of the Colchian lowland into a separate one. According to G. Pkhakadze, the term “Colchian” was introduced to denote the origins of Colchian ceramics, but he does not use it because of its historical character [Pkhakadze 1998:32-41; Pkhakadze 2009-2010:75].

It is impossible to agree with a female scientist that the culture of the Early Bronze Age culture of the Colchian lowland unites Vorontsov’s cave⁵ and dolmens. We believe that the territory between Sukhumi and the Psou (more powerfully, the territory between the Gumista and Sukhumi rivers) should be a zone of contact between Proto-Colchian, Dolmen and cultures common on the North Black Sea coast, bearing stone axes of the Sochi-Adler type. It can be said that the Dolmen culture confirmed in Northwestern Colchis is strongly influenced by the Proto-Colchian culture, which is reflected in some metal products of the Dolmen culture. As for the territory of Western Georgia during the Late Bronze Age and Early Iron Age, it is almost up to the Psou River and sometimes even north of it, completely covered by the distribution area of the Old Colchian culture.

Thus, the Proto-Colchian culture includes not only the monuments identified in the Colchian lowland, but also the powerful elements of this culture, confirmed in the Colchian Mountains and on the Upper Imereti plateau⁶. The culture of the Early Bronze Age culture of the Colchian lowland bears the same content as the Colchian culture, which has a more pronounced ethnic load in its name. Some archaeologists, including us, prefer to use the term “Proto-Colchian”. As for the culture of the Early Bronze Age culture of the Colchian lowland, this is a more general name combining materials from the Early Bronze Age found both in the lowland strip of the studied territory, as well as in cave and open settlements.

It is believed that the carrier of the Proto-Colchian culture must have been the Kartvelian ethno-cultural stream of Svan-speaking population, regarding whose original settlement and primary habitat several views have been expressed (Melikishvili, Orbeli, Baramidze, Jibladze) [Mikeladze 1974:72; Baramidze 1999:18-19; Jibladze 2007:121-123; Jibladze 2016-a:166-180]. Based on the glottochronological method, which involves the absolute dating of the process of a proto-language splitting into related languages (lexicon, statistic, etc.), the separation of Svan from Common Kartvelian is estimated to have occurred at the end of the III-II millennia BC, or at the beginning of the II millennium BC [Dzidziguri 1969:53-55; Lerner 1971:136-156; Bergsland, Vogt 1972:4-6; Lordkipanidze 1986:49-50; Gamkrelidze, Ivanov 1984:871,880,882]. Approximately 1,000 years later, the communities carrying Georgian and Mingrelian-Zan emerged [Gamkrelidze, Machavariani 1965:17; Lordkipanidze 1986:50]. The view has been expressed that at the end of the III millennium BC, the separation of Svan language from Proto-Kartvelian, their arrival and settlement in the coastal zone of Western Georgia

⁵ The Vorontsov Cave is located in the Adler district. The cave has two levels. The lower gallery “Ochazhnyi” contains older materials, while the upper galleries “kondokoli” and “Zalozhni” contain younger materials. The materials from this cave are closely related to the pottery of the Upper Imereti caves and the Maykop culture [Soloviev 1958:115-135; Pkhakadze 1992:270-271].

⁶ The Proto-Colchian culture on the territory of the Colchian Lowland is represented primarily in the coastal strip through settlement materials, and rarely through burial grounds (Gagida). In the mountainous zone of Colchis (Upper Svaneti, Upper Racha), this culture is encountered mainly through individual finds of bronze axes. On the Upper Imereti plateau, elements of this culture have been identified both through individual metal inventory and, at settlements and burial grounds, alongside elements of other cultures (Argveta, Jieti, Modinakhe, Itkhvisi, and others).

all accrued simultaneously [Mikeladze 1974:72]. Their traces are detected both through place names with deeply sedimented ancient roots and through archaeological materials [Melikishvili 1965:5-68; Melikishvili 1970:341; Mikeladze 1974:9-20;75; Lordkipanidze 1986:51; Mibchvani 1989; Gasviani 1991:173-198; Jibladze 2007:120].

It is noteworthy whether the archaeological data correspond to the dating obtained by the glottochronological method, and how they correlate with one another [Jibladze 2007:120]. Perhaps the early strata of archaeological materials from Ispani, Shemokmedi, Cholipa, Pichori (layers VIII-VII), Anaklia I (Layer I), Anaklia II, Ergeta (layer IV), and other synchronous sites on the territory of the Colchian Lowland reflect the movement and migration of the Svan Kartvelian ethnic stream from the mid-3rd millennium BC onward (by traditional dating) [Jibladze 2007:120].

According to current data, it appears that the coastal strip of the Colchian lowland and its adjacent territory must have been the main center for the formation of Early Bronze Age culture (Proto-Colchian Stage I), where the earliest settlements of this culture have been identified. It is presumed that the radiation of this culture into the foothill and mountainous zones of Colchis began from here [Kvitsiani, Jibladze 2017:79-88]. It can be said that the Proto-Colchian culture is the culture of settlements along the coastal strip and its adjacent territories. We know relatively little about it, as a significant part of the monuments of this culture must have been destroyed and probably ended up under peat during the New Black Sea transgression and the Phanagorian regression⁷ that took place in the modern geological epoch – the Holocene.

The next wave on the territory of the Colchian Lowland must have been the second Kartvelian cultural stream – the Mingrelian-Zan population, who are considered the creators of the brilliant Colchian Late Bronze-Early Iron Age culture [Melikishvili 1965:70; Melikishvili 1970:356; Mikeladze 1974:20, 70-72; Lordkipanidze 1986:57-58]. This Kartvelian ethnic-cultural stream occupied the entire territory of the Colchian Lowland at the initial stage of the Late Bronze Age (Old Colchian stage I) and during stage II (approximately IX-VII centuries BC) expanded as far as the Psou River and beyond. According to M. Baramidze, from the beginning of the 1st millennium BC, Colchian culture penetrated into the Koban region, which is clearly visible not only in bronze axes, but also from ceramics [Baramidze 1998:40]. The view has been expressed that on the Colchian Lowland, the Mingrelian-Zan Kartvelian ethnic stream marginalized the Svan-speaking population and occupied the present-day coastal strip and the Rioni-Enguri basin, after which the Svan-speaking population, a carrier of the Proto-Colchian culture living in the lowlands, migrated to the mountains, while some remained in the lowland zone and merged with the Colchian (Mingrelian-Zan) stream [Baramidze 1999:25]. In this case, what we are dealing with is not a violent replacement, but rather a merging and diffusion, as is possible when two related cultures meet (M. Baramidze).

According to one point of view, the Svan and Mingrelian-Zan Kartvelian ethnic streams moved from the south to the north. Their first habitat is considered to be the territory of the Lesser Caucasus, the Proto-Hittite world, the high-altitude zones of the Zagros and the Caucasus, the northwestern regions of Asia Minor together with the territory of Colchis Lowland and the southeastern Black Sea coast [Melikishvili 1965:72; Melikishvili 1970:342; Mikeladze 1974:72; Lordkipanidze 1986:49; Chartolani 1989:243; Kurdiani 2002:57-92]. According to the second concept, it implies the local development of Georgian tribes living on the territory of Georgia [Javakhishvili et al. 1943:14-15; Kuftin 1944:1-10; Japaridze 1976:174; Japaridze 1991:102]. G. Pkhakadze considers it possible that the Colchian Lowland was settled by the end of the first half of the 3 millennium BC by tribes descending from the hilly strip (Atara, Okumi, etc.) [Pkhakadze 1993:83].

At this stage, we find it most credible to consider the South Caucasus and the Black Sea coastal strip as the original homeland of the ancient Svan and the Mingrelian-Zan Kartvelian populations. Perhaps southeastern Colchis represented the initial settlement area of the Svan-speaking Kartvelian ethnic group, the bearer of the

⁷ For the role of transgression and regression of the Black Sea in the Holocene and the development of the Colchian Lowland in the Bronze and Early Iron Ages, see Khakhutaishvili 1984:146-152; Papuashvili R., Papuashvili I. 2014.

Proto-Colchian culture, and the peripheral side of Proto-Colchian culture formation (Ispani, Cholipa, Shemokmedi). The center, meanwhile, is to be sought further inland. It is precisely here that we should also look for the early cultural strata of the Mingrelian-Zan population. The question arises: was the settlement of the Colchian lowlands and highlands (the Enguri River Valley) by the Svaan-speaking population simultaneous or gradual? It is probably that their movement (referring to the Svan population) into the depths of the Colchian Lowland proceeded in successive waves along the Black Sea coast. This need not have been a lengthy process. Naturally, the first settlers of the Colchian Lowland (referring to the Early Bronze Age) would choose less waterlogged areas for habitation. It is likely that the first stream of the Svan population, due to unsuitable conditions for life, bypassed the lower basin of the Rioni River and densely settled both banks of the lower Enguri River basin, and more sparsely the territory to its north (Machara, Ochamchire, etc.). The view more widely accepted is that the ancient Kartvelian ethnic group of Svan-speaking population had already established itself in this region from the second half of the 3rd millennium BC [Chartolani 1989:244; Chartolani 1992:74]. It is considered plausible that from the 3rd millennium BC, the settlement of the Enguri River valleys (as well as Rioni and Kodori) should be connected with the extraction of metal ores [Chartolani 1992:81].

As we can see, various views have been expressed regarding the original habitat of the ancient Kartvelian ethnic and cultural streams, namely the Svan and Mingrelian-Zan population. We believe that, despite this, this issue awaits more or less definitive solution. For example, when some researchers hypothesize the arrival of the Svan population from the south, from the Proto-Hitite milieu, they base their main conclusions, for objective reasons, on linguistic data. In this direction, decisive importance must be assigned to archaeological materials. In particular, if we consider the Svan population on the territory of the Colchian Lowland as newcomers, then their origins must be sought through archaeological materials (ceramics, metal). As is assumed, the chronological criterion must be taken into account in this case. This implies that a migratory (incoming) culture existed in its region of origin (for example, in Asia Minor) earlier than in the new one [Titov 1982: 91, 142-143]. Likewise, the culture that arrived in a new location must exhibit all the complex characteristics of the old place (i.e., the territory of the original habitat).

BIBLIOGRAPHY:

1. Baramidze M. The Eastern Black Sea coast in the first half of the 2nd-1st millennia BC (Main problems). Author's abstract for the degree of Doctor of Historical Sciences. Tbilisi 1998. (Geo.)
2. Baramidze M. 1999: Archaeological cultures of the 3rd-2nd millennia BC and their ethnic attribution. Georgia-Abkhazia Bulletin N2-3. Tbilisi 1999, pp. 23-35. (Geo.)
3. Baramidze M. North-Eastern Black Sea coast in the first half of the 2nd-1st millennia BC. Tbilisi 2017. (Geo.)
4. Bergsland G., Vogt H. On the reliability of glottochronology. Review, 6-9. Tbilisi 1972, pp. 228-263. (Geo.)
5. Chartolani M. On the question of the initial settlement of the Svans in the highlands of Western Georgia. Matsne N2, Series of History, Ethnography and History of Art. Tbilisi 1992, pp. 68-82. (Geo.)
6. Dzidziguri Sh. The history of the Georgian language. Tbilisi 1969. (Geo.)
7. Gamkrelidze T., Machavariani G. The sonant system and ablaut in Kartvelian languages. Tbilisi 1965. (Geo.)

8. Gasviani G. Essays from the history of medieval Svaneti. Tbilisi 1991. (Geo.)
9. Gogadze El. On one aspect of the genesis of the Colchian culture. Collection, Guria II. 1997. Tbilisi 1997, pp. 33-58. (Geo.)
10. Japaridze O. On the history of Georgian tribes at the early stage of metal production. Tbilisi 1961. (Geo.)
11. Japaridze O. On the issue of the ethnic history of the Georgian tribes. Tbilisi 1976. (Geo.)
12. Japaridze O. Archaeology of Georgia, Tbilisi 1991. (Geo.)
13. Javakhishvili Iv., Janashia N., Berdzenishvili N. History of Georgia. Tbilisi 1943. (Geo.)
14. Jibladze L. Stratigraphy, chronology and periodization of Bronze Age settlements of the Colchian Lowland (based on the materials from the central hill of Pichori). Tbilisi 1997. (Geo.)
15. Jibladze L. Settlements of the Colchian Lowland of the 3rd-2nd millennia BC. Tbilisi 2007. (Geo.)
16. Jibladze L. Colchian Bronze-Early Iron Age cultures and their ethnic attribution. Collection, Guria VI. Tbilisi 2016, pp. 77-105. (Geo.)
17. Jibladze L. Issues of synchronization of Colchian Bronze-Early Iron Age. Dzeban, N23. Tbilisi 2016, pp. 166-180. (Geo.)
18. Jibladze L. Archaeological maps of various categories of Colchian Bronze-Early Iron Age sites (settlements, cemeteries, bronze production workshops). Online Archaeology N18. Tbilisi 2020, pp. 80-98. (Geo.)
19. Kurdiani M. The original habitat of Georgians according to linguistic data and the tribal composition of the common Georgian ethnos. Collection: Ethnogenesis of the Georgian people. Tbilisi 2002. (Geo.)
20. Kvitsiani Z., Jibladze L. Recent archaeological discoveries in Svaneti (metal artifacts). Tbilisi 2015. (Geo.)
21. Lerner K. Glottochronology. The method and tasks of lexical statistics. Bulletin, Language and Literature Series, N1. Tbilisi 1971. (Geo.)
22. Lordkipanidze Ot. Argonautica and Ancient Colchis. Tbilisi 1986. (Geo.)
23. Melikishvili G. On the question of the ancient population of Georgia, the Caucasus and the Near East. Tbilisi 1965. (Geo.)
24. Melikishvili G. Georgians, the question of their origin, Essays on the History of Georgia, vol. I. Tbilisi 1970, pp. 312-358. (Geo.)
25. Mibchuan T. From the history of ethnogenesis, settlement and culture of the highlanders of Western Georgia. Tbilisi 1989. (Geo.)
26. Mikeladze T. Researches from the history of the ancient population of Colchis and the South-Eastern littoral of the Black Sea. Tbilisi 1974. (Geo.)
27. Papuashvili R., Papuashvili I. The Paleo-regime of the Black Sea and its influence on the settlements of the Colchian lowland (in the 3rd-1st millennia BC). Tbilisi 2014. (Geo.)
28. Pkhakadze G. The Chalcolithic and Early Bronze Age in Western Georgia. Archaeology of Georgia II. Tbilisi 1992, pp. 216-180. (Geo.)
29. Pkhakadze G. Western Transcaucasia in the 3rd millennium BC. Tbilisi 1993. (Geo.)

30. Pkhakadze G. Some aspects of the study of the Early Bronze Age culture of the Colchian Lowland. *Dzhebani N2*. Tbilisi 1998, pp. 32-41. (Geo.)
31. Bzhaniya V. A settlement of the Ochamchire Culture in the mountains of Abkhazia. *The Caucasus and Eastern Europe in antiquity*. Moscow 1973, pp. 65-76. (Russ.)
32. Chartolani Sh. On the history of the Highlands of Western Georgia in the archaic stage. Tbilisi 1989. (Russ.)
33. Gamkrelidze T., Ivanov V. *The Indo-European language and the Indo-Europeans*. Tbilisi 1984. (Russ.)
34. Gogadze E. Chronology of the monuments of the Colchian Culture of the Middle Bronze Age and some issues of the cultural attribution of the general Colchian culture of early metals. *The Caucasus in the system of paleometallic cultures of Eurasia*. Tbilisi 1990, pp. 111-131. (Russ.)
35. Jibladze L. Stratigraphy, chronology and periodization of settlements of the Colchian Lowland in the Bronze Age (based on materials from the central hill of the Pichori settlement). Author's Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences. Tbilisi 1990. (Russ.)
36. Khakhutaishvili D. Nature and man in the Coastal strip of Colchis in the Holocene Era. *Caucasian-Near Eastern Collection*, VIII. Tbilisi 1984, pp. 146-152. (Russ.)
37. Kuftin B. On the question of the most ancient roots of Georgian Culture in the Caucasus according to archaeological data. XII, *Bulletin of the Georgian State Museum-V*. Tbilisi 1944, pp. 291-416. (Russ.)
38. Mikeladze T. *Proto-Colchian Culture, Archaeology of the Bronze Age of the Caucasus and Central Asia*. Moscow 1994, pp. 67-74. (Russ.)
39. Mikeladze T. *On the Archaeology of Colchis (The Middle and Late Bronze-Early Iron Age)*. Tbilisi 1990. (Russ.)
40. Pkhakadze G. The Colchian Early Bronze age culture. *Archaeology of the Caucasus*, N2-3. 2009-2010, pp. 74-86. (Russ.)
41. Solovyov L. A new monument to the cultural connections of the Caucasian Black Sea region in the Neolithic and Bronze Age. The Vorontsov cave site. *Proceedings of the Abkhazian Institute of Language, Literature and History*, vol. XXIX. Sukhumi 1958, pp. 115-135. (Russ.)
42. Solovyov L. Burials of Dolmen Culture in Abkhazia and the adjacent part of Adler District. *Proceedings of ABIYALI*. Sukhumi 1961, v. XXXII. 1960, pp. 69-100. (Russ.)
43. Titov V. On the study of Bronze Age Migrations. *Archaeology of the Old and New World*. Moscow 1982. (Russ.)
44. Voronov Yu. History of Abkhazia from ancient times to the early Middle Ages (according to archaeological data). Author's abstract of dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences. Moscow 1971. (Russ.)

2021

11 DECEMBER

№4

АРХЕОЛОГИЯ

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

Институт археологии имени академика
Андриа Апакидзе

К ИСТОРИИ ВЫДЕЛЕНИЯ И ИЗУЧЕНИЯ ПРОТОКОЛХСКОЙ КУЛЬТУРЫ (ОБЩИЙ ОБЗОР)

Лери Джибладзе,

Старший научный сотрудник Института археологических исследований
им. Отара Лорткипанидзе национального музея Грузии

АБСТРАКТ

В статье представлена история выделения и изучения протоколхидской культуры, ее хронология, терминологические проблемы и этнокультурные интерпретации. Рассматриваются взгляды различных исследователей (Л. Соловьёв, Т. Микеладзе, М. Барамидзе, Э. Гогадзе, Г. Пхакадзе) относительно протоколхидской культуры и выделения этапов ее развития. Подробно представлены I и II этапы протоколхидской культуры, соответствующие III-II тысячелетиям до н.э.

В статье особое внимание уделяется ареалу распространения данной культуры на территории Колхидской низменности и ее взаимосвязи с дольменной и другими синхронными культурами.

В работе также подробно рассмотрен вопрос этнической атрибуции протоколхидской культуры и роль сванскоязычного населения в ее формировании.

Считаем, что сопоставительный анализ представленных в статье данных внесет значительный вклад в изучение древнейшей истории Западной Грузии.

Ключевые слова: Протоколхская культура; колхская культура; дольменная культура; этнокультурная атрибуция; Бронзовый век.

Изучение протоколхской культуры (I, II этапы) имеет недолгую историю. В свое время термин «протоколхский» впервые использовал русский краевед-археолог Л. Соловьёв, работавший в Абхазии, когда он выделил южно-дольменную культуру на прибрежной полосе от реки Ингури до Адлера [Соловьёв 1958:150-151; Соловьёв 1960:60]. По его предположению, с южно-дольменной культурой у реки Ингури граничила родственная протоколхская культура, известными памятниками которой он

считал Даблагоми, Анаклиа-Диха-Гудзубу и другие поселения Колхидской низменности [Соловьев 1958:162¹]. В дальнейшем это мнение было поддержано русскими и абхазскими учеными (Ш. Инал-Ипа, В. Бжания, И. Воронов, И. Цвинария), которые в местных научных кругах параллельно с южно-дольменной культурой утвердили термин «очамчирская культура» того же содержания [Соловьев 1958:151; Воронов 1971:17; Бжания 1973:71]. В кругу этой культуры, наряду с другими памятниками (Каман I, Калдахвара, Шрома-Михайловский, Пали, Ахра-Капши, дольмены Кюр-Дере и др.) объединили поселение Очамчира, которое действительно связано с дольменной культурой благодаря двум каменным мотыгам сочинско-адлерского типа и керамике с лестничным орнаментом, тем не менее, отличается от нее по основным археологическим материалам. Идентичный протоколхский материал этого памятника охватывает всю территорию Колхидской низменности. Исходя из этого, ставится под сомнение отнесение поселения Очамчира к кругу южно-дольменной культуры, содержащей несколько отличающиеся материалы [Джибладзе 1990:21; Джибладзе 1997:104]. Также нам представляется некорректным сам термин «очамчирская культура» и его отождествление с южно-дольменной культурой. Даже если бы это было так, мы считаем нецелесообразным называть культуру по месту ее первого открытия [Джибладзе 1990:21; Джибладзе 1997:104]². Также мы не можем согласиться с искусственно введенным термином поздний этап очамчирской культуры на территории Северо-Западной Колхиды (Абхазии), предложенным И. Вороновым [Воронов 1971:20]³ - это не что иное, как та же колхская культура позднего бронзового века, которая ярко представлена на территории современной Абхазии.

В научной литературе выделение протоколхской культуры было научно обосновано профессором Т. Микеладзе, который первым представил периодизацию керамики бронзового и раннего железного века Колхидской низменности и установил ее поэтапное развитие. В развитии колхской керамики, наряду с другими периодами (среднеколхский, позднеколхский), были выделены протоколхский и следующие за ним древнеколхский этапы [Микеладзе 1974:49; Микеладзе 1990:80-81; табл. XXXVII; Микеладзе 1994:67-74]. Известный ученый выделил I и II периоды в развитии протоколхской культуры, соответствующие раннему и среднему бронзовому веку. В более поздней работе Т. Микеладзе отмечал, что определенные слои поселений Саэлиао Курзиа и Цкеми относятся к переходному периоду от среднего к позднему бронзовому веку [Микеладзе 1990:14].

По стратиграфическим разрезам поселения, изученных в Колхидской низменности в 80-90-х годах прошлого века (Наохваму, Носири III, Намчедури, Чаладидская Зурга, центральный холм Пичори), и с учетом серий абсолютных дат, полученных из некоторых памятников (центральный холм Пичори), все поселения бронзового века Колхидской низменности были хронологически упорядочены по эпохам; этапы развития поселений протоколхской и древнеколхской культур были более конкретизированы и дополнены новыми материалами [Джибладзе 1997; Джибладзе 2007:103-126]⁴. Позднее удалось синхронизировать поселения протоколхской и древнеколхской культур с памятниками других категорий Колхиды (могильники, клады бронзы, памятники горнодобывающего производства), а также с памятниками синхронных периодов, распространенных на территории Восточной Грузии [Джибладзе 2016-а:166-180; Джибладзе 2020:80-98].

М. Барамидзе внес значительный вклад в выделение и изучение отдельных этапов протоколхской культуры. Исследователь, опираясь на материалы центрального холма Пичори, условно выделил в развитии протоколхского II этапа этапы I-a и I-b со свойственными им артефактами, которые

¹ Л. Соловьев связал изменение состава населения в конце III тысяч. до н.э. в Колхидской долине с появлением обособленного вида керамики и собственной металлургии, в частности с переселением Кашков из Малой Азии [Соловьев 1958:151]. Эти ошибочные и тенденциозные доводы заслужили объективную критику [Джапаридзе 1961:233].

² Эта позиция впоследствии была разделена [Пхакадзе 1998:32-37; Пхакадзе 2009-2010:75].

³ В развитии энеолитических и бронзовых культур Северо-Западной Колхиды было выделено 5 этапов [Воронов 1971:11-18].

⁴ В развитии протоколхской и древнеколхской культур были выделены: протоколхский I этап, протоколхский II этап, переходный период от протоколхского II этапа к древнеколхскому I этапу, ранняя и поздняя стадии древнеколхского I этапа, а также древнеколхский II этап (ранний железный век) с характерными материалами.

хронологически отнес к эпохе средней бронзы [Барамидзе 2017:51].

Э. Гогадзе для обозначения искусственно созданных холмовых культур раннего и среднего бронзового века Колхидской низменности, в основном на основе типологических данных керамических материалов, использует термин «западноколхская культура» [Гогадзе 1997:33-58]. В ее развитии он выделяет локальные варианты центральной и западноколхской культур, а третий вариант относит к дольменной культуре [Гогадзе 1990:113-117; Гогадзе 1997:33-34].

Г. Пхакадзе провела большую работу по научному исследованию энеолитических и раннебронзовых культур Западной Грузии. Вместо термина протоколхская она ввела термин культура раннего бронзового века Колхидской низменности, который охватывает III тысячелетие до н.э. Она выделила характерные признаки этой культуры и ареалы ее распространения. Было высказано предположение, что вдоль всего черноморского побережья Колхиды фиксируется достаточно мощная культура раннего бронзового века, сформировавшаяся на основе местной культуры [Пхакадзе 1998:32]. По ее мнению, поскольку не удалось точно определить памятники, входящие в I и II этапы, и произошло их некоторое смешивание, она выбрала выделение культуры раннего бронзового века Колхидской низменности в отдельную. По предположению Г. Пхакадзе, термин протоколхская был введен для обозначения истоков колхской керамики, но она не использует его из-за его исторического характера [Пхакадзе 1998:32-41; Пхакадзе 2009-2010:75].

Невозможно согласиться с ученым-женщиной в том, что культура раннего бронзового века Колхидской низменности объединяет пещеру-поселение Воронцова⁵ и дольмены. Мы полагаем, что территория между Сухуми и Псоу (более мощно – территория между реками Гумиста и Сухуми) должна представлять собой зону соприкосновения протоколхидской, дольменной культур и культур, распространенных на Северо-Черноморском побережье, несущих каменные топоры сочинско-адлерского типа. Можно сказать, что подтвержденная в Северо-Западной Колхиде дольменная культура находится под сильным влиянием протоколхидской культуры, что отразилось и на некоторых металлических изделиях дольменной культуры. Что касается территории Западной Грузии в период поздней бронзы – раннего железа, то она почти до реки Псоу и иногда даже севернее ее, полностью охвачена ареалом распространения древнеколхидской культуры.

Таким образом, под протоколхской культурой подразумеваются не только памятники, обнаруженные на Колхидской низменности, но и мощные элементы этой культуры, подтвержденные в Колхидских горах и на плато Верхней Имерети⁶. Культура раннего бронзового века Колхидской низменности несет то же содержание, что и протоколхская культура, которая имеет более выраженную этническую нагрузку в своем названии. Часть археологов, включая нас, предпочитает использовать термин «протоколхический». Что касается культуры раннего бронзового века Колхиды, то это более общее название, объединяющее материалы раннего бронзового века, обнаруженные как на низменной полосе исследуемой территории, так и на пещерных и открытых поселениях.

Существует мнение, что носителями протоколхской культуры должны были быть представители картвельского этнокультурного потока, говорившие на сванском языке. О первоначальном расселении и месте обитания этой группы высказывались различные предположения (Меликишвили, Орбели, Барамидзе, Джибладзе) [Микеладзе 1974:72; Барамидзе 1999:18-19; Джибладзе 2016:166-180].

Основываясь на глоттохронологическом методе, который позволяет датировать процесс распада

⁵ Пещера-поселение Воронцова находится в Адлерском районе. В пещере два этажа. Нижний этаж - «Очажный» - содержит более древний материал, а верхний «Кондокол» и «Заложный» - более поздний. Материалы этой пещеры близки с керамическими изделиями пещер верхней Имеретинской и Майкопской культур [Соловьев 1958: 115-135; Пхакадзе 1992: 270-271].

⁶ Протоколхская культура на территории Колхидской низменности, в основном в прибрежной зоне, представлена материалами поселений, реже – погребениями (Гагида). В Колхидских горах (Верхняя Сванетия, Верхняя Рача) эта культура встречается преимущественно по отдельным находкам бронзовых топоров. На плато Верхней Имеретии выявлены элементы этой культуры как по отдельным металлическим предметам, так и на поселениях и в погребениях наряду с элементами других культур (Аргвета, Джиэти, Модинахе, Итхвиси и др.).

праязыка на родственные языки (словарь, статистика и т.д.), предполагается, что сванский язык отделился от общего картвельского языка в конце III-II тысячелетий до нашей эры или в начале II тысячелетия до нашей эры [Дзидзигури 1969:53-55; Лернер 1971:136-156; Бергеланд, Фогт 1972:4-6; Лордкипанидзе 1986:49-50; Гамкрелидзе, Иванов 1984:871, 880, 882]. Примерно через 1000 лет возникли общности, носители грузинского и мегрело-занского языков [Гамкрелидзе, Мачавариани 1965:17; Лордкипанидзе 1986:50].

Высказывалось мнение, что в конце III тысячелетия до нашей эры одновременно произошло отделение сванского языка от протокартвельского, а также их приход и расселение в прибрежной зоне Западной Грузии. Их следы прослеживаются как по топонимам с древними корнями, так и по археологическим материалам [Микеладзе 1974:72]. Их след прослеживается как в древнейшей топонимике, так же и в археологических материалах [Микеладзе 1974:9-20, 75; Лордкипанидзе 1986:51; Мибчуани 1989; Гасвиани 1991:173; Джибладзе 2007:120].

Важно сопоставить археологические данные с датировками, полученными глоттохронологическим методом, и понять их взаимосвязь [Джибладзе 2007:120]. Возможно, на территории Колхидской низменности с середины III тысячелетия до нашей эры (по традиционным датировкам) движение и перемещение сванского картвельского этнического потока отражено в материалах поселений Испани, Шемокмеди, Чолипа, Пичори (слой VIII-VII), Анаклия Первой (слой I), ранние слои археологических материалов из Анаклия Второй, Эргеты (IV слой) и других синхронных памятников [Джибладзе 2007:120].

Согласно современным данным, прибрежная полоса Колхидской низменности и прилегающие к ней территории, вероятно, были главным центром формирования культуры раннего бронзового века (этап I), где были обнаружены самые ранние поселения этой культуры. Предполагается, что именно отсюда началось распространение этой культуры в предгорные и горные районы Колхиды [Квициани, Джибладзе 2007:79-88]. Можно сказать, что протоколхидская культура - это культура поселений прибрежной полосы и прилегающих территорий. О ней мы знаем немного, поскольку значительная часть памятников этой культуры была уничтожена и, вероятно, оказалась под торфом во время новочерноморской трансгрессии и фангорийской регрессии, происходивших в современную геологическую эпоху - голоцене⁷.

На территории Колхидской низменности следующей волной был второй картвельский культурный поток - мегрело-занское население, которое считается создателем блестящей культуры позднего бронзового века - раннего железного века [Меликишвили 1965:70; Меликишвили 1970:356; Микеладзе 1974:20, 70, 72; Лордкипанидзе 1986:575]. Этот картвельский этнокультурный поток на начальном этапе позднего бронзового века (древнеколхидский этап I) занимает всю территорию Колхидской низменности, а на этапе II (примерно IX-VII вв. до н.э.) распространяется до реки Псоу и за ее пределы. По мнению М. Барамидзе, с начала I тысячелетия до н.э. колхидская культура проникает в приколхидский район, что хорошо прослеживается не только по бронзовым топорам, но и по керамике [Барамидзе 1998: 25]. Высказано предположение, что на Колхидской низменности мегрело-занский картвельский этнический поток вытеснил сваноговорящее население и занял нынешнюю прибрежную полосу и бассейн Риони-Энгури, после чего сваноговорящее население, носитель протоколхидской культуры, проживающее на равнине, переместилось в горы, а часть осталась в равнинной зоне и слилась с колхидским (мегрело-занским) потоком [Барамидзе 1999:25]. В данном случае речь идет не о насильственном изменении, а о слиянии-диффузии, как это возможно при встрече двух родственных культур (М. Барамидзе).

Согласно одной из точек зрения, сванские и мегрело-занские картвельские этнические потоки перемещались с юга на север. Их первым местом обитания считается территория Малого Кавказа, протокхетский мир, высокогорные зоны Загроса и Кавказа, а также северо-западные районы Малой Азии вместе с Колхидской низменностью и юго-восточное побережье Черного моря [Меликишвили 1965:72;

⁷ О роли трансгрессии и регрессии Черного моря в голоцене и освоении Колхидской низменности в бронзовом и раннем железном веке см. [Хахутаишвили 1984: 146-152; Папуашвили Р., Папуашвили М. 2014].

Меликишвили 1970:342; Микеладзе 1974:72; Лордкипанидзе 1986: 49; Чартолани 1989:243; Курдиани 2002:57-92]. Согласно второй концепции, подразумевается местное развитие грузинских племен, проживавших на территории Грузии [Джавахишвили и др. 1943:14-15; Куфтин 1944:1-10; Джапаридзе 1976:174; Джапаридзе 1991:102]. Г. Пхакадзе считает возможным освоение Колхидской низменности в качестве места обитания к концу первой половины III тысячелетия до н.э. племенами, спустившимися с холмистой полосы (Атара, Окуми и др.) [Пхакадзе: 1993: 83].

Древнейшим местом обитания для картвельских народов – сванов и мегрело-занов- на данном этапе наиболее убедительным представляется Южный Кавказ и прибрежная зона Черного моря. Возможно, юго-восточная Колхида была местом первоначального расселения сваноговорящего картвельского этноса, носителя протоколхидской культуры, на периферии формирования этой культуры (Испани, Чолипа, Шемокмеди). Центр же следует искать глубже. Именно здесь следует рассматривать и ранние культурные слои мегрело-занского населения [Джибладзе 2016-а; Джибладзе 2007:122]. Возникает вопрос: осваивалось ли население, говорящее на сванском языке, Колхидской низменностью и горной местностью (долина реки Ингури) одновременно или поэтапно? Вероятно, их перемещение (имеются в виду сваны) вглубь Колхидской низменности происходило потоками вдоль побережья Черного моря. Этот процесс не должен был быть длительным. Естественно, первыми освоителями Колхидской низменности (имеются в виду ранний бронзовый век) для проживания выбирались менее заболоченные места. Вероятно, первые потоки сванов, из-за непригодных для жизни условий, обходили нижнее течение реки Риони и плотно осваивали оба берега нижнего течения реки Ингури, а в меньшей степени – территорию к северу от нее (Мачара, Очамчире и др.). Более приемлемым считается предположение, что древнейший картвельский этнос, сваноговорящее население, обосновался в этих краях уже со второй половины III тысячелетия до нашей эры. Допускается, что с III тысячелетия до нашей эры освоение долин рек Ингури (а также Риони, Кодори) для проживания связано с добычей металлических руд [Чартолани М. 1992: 81].

Существуют различные мнения относительно первоначального места обитания древних картвельских этнических и культурных потоков, а именно сванов и мегрело-занских народов. Мы считаем, что, несмотря на это, данный вопрос требует более или менее окончательного решения. Например, когда часть исследователей предполагает приход сванов с юга, из протохетской среды, по объективным причинам они основывают свои основные выводы на лингвистических данных. В этом направлении большое значение должны иметь археологические материалы. В частности, если мы считаем сванов пришлым населением на территории Колхидской низменности, то в этом случае необходимо искать их истоки в археологических материалах (керамика, металл). Как предполагается, в этом случае следует учитывать хронологический критерий. Это означает, что мигрировавшая (пришлым) культура существовала в своем регионе происхождения (например, в Малой Азии) раньше, чем в новом месте [Титов 1982:91, 142-143]. Также пришлой культуре на новом месте следует отразить все комплексные признаки старого места (т.е. территории первоначального обитания).

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Барамидзе М. Восточное Причерноморье в первой половине II-I тысячелетий до н.э. (Основные проблемы). Автореферат на соискание ученой степени доктора исторических наук. Тбилиси 1998. (Груз.)
2. Барамидзе М. Археологические культуры III-II тысячелетий до н.э. и их этническая атрибуция. Вестник Грузии-Абхазии №2-3. Тбилиси 1999, стр. 23-35. (Груз.)

3. Барамидзе М. Северо-восточное Причерноморье в первой половине II-I тысячелетий до н.э. Тбилиси 2017. (Груз.)
4. Бергсланд Г., Фогт Х. О достоверности глоттохронологии. Мимомхилвели, 6-9. Тбилиси 1972, стр. 228-263. (Груз.)
5. Гамкрелидзе Т., Мачавариани Г. Система сонантов и аблаут в картвельских языках, Тбилиси 1965. (Груз.)
6. Гасвиани Г. Очерки по истории средневековой Сванетии. Тбилиси 1991. (Груз.)
7. Гогадзе Э. Об одном аспекте генезиса колхской культуры. Сборник, Гурия II. Тбилиси 1997, стр. 33-58. (Груз.)
8. Квициани З., Джигладзе Л. Новейшие археологические находки в Сванетии (металлические артефакты), Тбилиси 2015. (Груз.)
9. Лернер К. Глоттохронология. Метод и задачи лексико-статистики. Вестник, серия языка и литературы, №1. Тбилиси 1971. (Груз.)
10. Лордкипанидзе От. Аргонавтика и древняя Колхида, Тбилиси 1986.
11. Меликишвили Г. К вопросу о древнейшем населении Грузии, Кавказа и Ближнего Востока. Тбилиси 1965. (Груз.)
12. Меликишвили Г. Грузины, вопрос их происхождения, Очерки истории Грузии, т. I. Тбилиси 1970, стр. 312-358. (Груз.)
13. Мибчуани Т. Из истории этногенеза, расселения и культуры горцев Западной Грузии. Тбилиси 1989. (Груз.)
14. Микеладзе Т. Исследования по истории древнейшего населения Колхиды и Юго-Восточного Причерноморья. Тбилиси 1974. (Груз.)
15. Папуашвили Р., Папуашвили И. Палеорежим Черного моря и его влияние на поселения Колхидской низменности (III-I тысячелетия до н.э.), Тбилиси 2014. (Груз.)
16. Пхакадзе Г. Энеолит и ранняя бронза в Западной Грузии. Археология Грузии II. Тбилиси 1992, стр. 216-180. (Груз.)
17. Пхакадзе Г. Западный Кавказ в III тысячелетии до н.э. Тбилиси 1993. (Груз.)
18. Пхакадзе Г. Некоторые аспекты исследования культуры ранней бронзы Колхидской низменности. Исследования №2. Тбилиси 1998, стр. 32-41. (Груз.)
19. Курдиани М. Первоначальное место обитания грузин по лингвистическим данным и племенной состав общегрузинского этноса. Сборник Этногенезис грузинского народа. Тбилиси 2002. (Груз.)
20. Чартолани М. К вопросу о первоначальном расселении сванов в высокогорьях Западной Грузии. Вестник №2, Серия истории, этнографии и искусствоведения. Тбилиси 1992, стр. 68-82. (Груз.)
21. Джавахишвили Ив., Джанашиа Н., Бердзенишвили Н. История Грузии. Тбилиси 1943. (Груз.)
22. Джапаридзе О. К истории грузинских племен на раннем этапе металлопроизводства. Тбилиси 1961. (Груз.)

23. Джапаридзе О. К вопросу этнической истории грузинских племен. Тбилиси 1976. (Груз.)
24. Джапаридзе О. Археология Грузии. Тбилиси 1991. (Груз.)
25. Джибладзе Л. Стратиграфия, хронология и периодизация поселений бронзового века Колхидской низменности (по материалам центрального холма Фичори). Тбилиси 1997. (Груз.)
26. Джибладзе Л. Поселения Колхидской низменности III-II тысячелетий до н.э. Тбилиси 2007. (Груз.)
27. Джибладзе Л. Культуры Колхиды бронзового-раннежелезного века и их этническая атрибуция. Сборник Гурия VI. Тбилиси 2016, стр. 77-105. (Груз.)
28. Джибладзе Л. Вопросы синхронизации памятников Колхиды бронзового-раннежелезного века, Дзиебани, №23. Тбилиси 2016-а, стр. 166-180. (Груз.)
29. Джибладзе Л. Археологические карты различных категорий памятников Колхиды бронзового-раннежелезного века (поселения, могильники, мастерские по производству бронзы). Онлайн Археология №18. Тбилиси 2020, стр. 80-98. (Груз.)
30. Дзидзигури Ш. Приключения грузинского языка. Тбилиси 1969. (Груз.)
31. Бжания В. Поселение Очамчирской культуры в горах Абхазии. Кавказ и восточная Европа в древности. Москва 1973, стр. 65-76.
32. Воронов Ю. История Абхазии от древнейших времен до раннего средневековья (по данным археологии), автореферат диссертации на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. Москва 1971.
33. Микеладзе Т. К археологии Колхиды (эпоха средней и поздней бронзы раннего железа) Тбилиси 1990.
34. Гамкрелидзе Т., Иванов В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси 1984.
35. Гогадзе Э. Хронология памятников Колхидской культуры эпохи средней бронзы и некоторые вопросы культурной атрибуции общеколхидской культуры ранних металлов Кавказ в системе палеометаллических культур Евразии. Тбилиси 1990, стр. 111-131.
36. Джибладзе Л. Стратиграфия, хронология и периодизация поселения Колхидской низменности в эпоху бронзы (по материалам центрального холма Пичорского поселения), Автореферат диссертации на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. Тбилиси 1990.
37. Куфтин Б. К вопросу о древнейших корнях Грузинской культуры на Кавказе по данным археологии. XII, Вестник Государственного музея Грузии-В. Тбилиси 1994, стр. 291-416.
38. Микеладзе Т. Протоколхская культура Археология эпохи бронзы Кавказа и Средней Азии. Москва 1994, стр. 67-74.
39. Пхакадзе Г. Колхидская раннебронзовая культура. Археология Кавказа, №2-3. 2009-2010, стр. 74-86
40. Титов В. 1982: К изучению миграции Бронзового Бронзового века. Археология Старого и Нового Света. Москва 1982.
41. Соловьев Л. Новый памятник культурных связей Кавказского Причерноморья в эпоху неолита и бронзы. Стоянка воронцовской пещеры. Труды Абхазского ин-та языка, литературы и истории, т. XXIX. Сухуми 1958, стр. 115-135.

42. Соловьев Л. Погребения дольменной культуры в Абхазии и прилегающей части Адлерского района Труды АБИЯЛИ. Сухуми 1961-т XXXII. 1960, стр. 69-100
43. Хакхаташвили Д. Природа и человек в Приморском полосе Колхиды в эпоху голицена Кавказо-Ближневосточный сборник, VIII. Тбилиси 1984, стр. 146-152.
44. Чартолани Ш. К истории нагорья Западной Грузии доклассовой эпохи. Тбилиси 1989. сначала ты сам выясни, что Леонардо называл малым, а что ты называешь большим». Этим он все мне сказал, и прежде всего то, что нужно мысленно перенестись в то время, когда цитируешь слова его представителя.

2021

11 DECEMBER

№5

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

არქეოლოგია

მგროვის უნივერსიტეტის
აკადემიკოს ა. აფაშიძის სახელობის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევითი ჟურნალი

პროტოკოლხური კულტურის გამოყოფისა და შესწავლის ისტორიისათვის (ზოგადი მიმოხილვა)

ლერი ჯიბლაძე,

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ოთ. ლორთქიფანიძის სახელობის
არქეოლოგიური კვლევების ინსტიტუტი, უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

აბსტრაქტი

სტატიაში წარმოდგენილია პროტოკოლხური კულტურის გამოყოფისა და კვლევის ისტორია, მისი ქრონოლოგია, ტერმინოლოგიური პრობლემები და ეთნოკულტურული ინტერპრეტაციები. განხილულია სხვადასხვა მკვლევართა (ლ. სოლოვიოვი, თ. მიქელაძე, მ. ბარამიძე, ე. გოგაძე, გ. ფხაკაძე) მიერ გამოთქმული მოსაზრებები პროტოკოლხური კულტურისა და მისი განვითარების ეტაპების გამოყოფის თაობაზე. დეტალურად წარმოვადგინეთ პროტოკოლხური კულტურის I და II ეტაპები, რომლებიც შეესაბამება ძვ.წ. III-II ათასწლეულებს.

სტატიაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა დასახელებული კულტურის გავრცელებისარეალსკოლხეთისდაბლობისტერიტორიაზედამისურთიერთმიმართებას დოლმენურ და სხვა სინქრონულ კულტურებთან.

ნაშრომში ასევე დეტალურადაა განხილული პროტოკოლხური კულტურის ეთნიკური ატრიბუციის საკითხი და სვანურენოვანი მოსახლეობის როლი მის ფორმირებაში.

ვთვლით რომ, სტატიაში წარმოდგენილ მონაცემთა ურთიერთეჭვრებიანი ანალიზი მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანს დასავლეთ საქართველოს უძველესი ისტორიის კვლევის საკითხში.

საკვანძო სიტყვები: პროტოკოლხური კულტურა, კოლხური კულტურა, დოლმენური კულტურა, ეთნოკულტურული ატრიბუცია, ბრინჯაოს ხანა.

პროტოკოლხური კულტურის (I, II ეტაპი) შესწავლას არც თუ დიდი ხნის ისტორია აქვს. თავის დროზე ტერმინი – პროტოკოლხური პირველად გამოიყენა აფხაზეთში მოღვაწე რუსმა

მხარეთმცოდნე – არქეოლოგმა ლ. სოლოვიოვმა, როდესაც მდ. ენგურიდან ადღერის ზღვისპირა ზოლამდე გამოყო სამხრეთ-დოლმენური კულტურა [Соловьев 1958:150-151; Соловьев 1960:60]. მისი ვარაუდით, სამხრეთ-დოლმენურ კულტურას მდ. ენგურთან ემიჯნებოდა მონათესავე პროტოკოლხური კულტურა, რომლის ცნობილ ძეგლებად თვლიდა დაბლაგომს, ანაკლიის დინა-გუძუბასა და კოლხეთის დაბლობის სხვა ნამოსახლარებს [Соловьев 1958:162]¹. შემდგომში ეს მოსაზრება გაზიარებული იქნა რუსი და აფხაზი მეცნიერების მიერ (შ. ინალ-იფა, ვ. ბჟანია, ი. ვორონოვი, ი. წვინარია), რომლებმაც იქაურ სამეცნიერო წრეებში სამხრეთ-დოლმენური კულტურის პარალელურად დაამკვიდრეს იმავე შინაარსის მქონე ტერმინი ოჩამჩირული კულტურა [Соловьев 1958:151; Соловьев 1960:69; Воронов 1971:17; Бжания 1973:71]. ამ კულტურის წრეში სხვა ძეგლებთან ერთად (კამან I, კალდახვარა, შრომა-მიხაილოვსკი, პალი, ახრა-კაპში, კიურ-დერეს დოლმენები და სხვ.) გააერთიანეს ოჩამჩირის ნამოსახლარი, რომელიც სოჭი-ადღერის ტიპის ორი ქვის თოხითა და კიბისებური ორნამენტის კერამიკით მართლაც უკავშირდება დოლმენურ კულტურას, მაგრამ ძირითადი არქეოლოგიური მასალებით კი მისგან განსხვავდება. ამ ძეგლის იდენტური პროტოკოლხური მასალა, მოიცავს მთელი კოლხეთის დაბლობის ტერიტორიას. აქედან გამომდინარე ეჭვს ქვეშ დგება ოჩამჩირის ნამოსახლარის გაერთიანება რამდენადმე განსხვავებული მასალების შემცველ სამხრეთ-დოლმენური კულტურის წრეში [Джинладзе 1990:21; ჯიბლაძე 1997:104]. ასევე არასწორად გვეჩვენება თვით ტერმინი ოჩამჩირული კულტურა და მისი გაიგივება სამხრეთ-დოლმენურ კულტურასთან. ასეც რომ იყოს, ამ კულტურისათვის პირველი აღმოჩენის მიხედვით სახელის წოდება არასწორად მიგვაჩნია [Джинладзе 1990:21; ჯიბლაძე 1997:104].² ასევე ვერ გავიზიარებთ ი. ვორონოვის მიერ ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის (აფხაზეთის) ტერიტორიაზე ოჩამჩირული კულტურის გვიანი საფეხურის ტერმინის ხელოვნურად შემოღებას [Воронов 1971:20]³. ეს არაფერია, თუ არა იგივე კოლხური გვიანბრინჯაოს ხანის კულტურა, რომელიც მძლავრადაა გამოვლენილი თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე.

სამეცნიერო ლიტერატურაში პროტოკოლხური კულტურის გამოყოფა მეცნიერულად დასაბუთებული იქნა პროფ. თ. მიქელაძის მიერ, რომელმაც პირველმა მოგვცა კოლხეთის დაბლობის ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კერამიკის პერიოდიზაცია და დაადგინა მისი ეტაპობრივი განვითარება. კოლხური კერამიკის განვითარებაში სხვა პერიოდებთან ერთად (შუა კოლხური, გვიან კოლხური) გამოყო პროტოკოლხური და მისი მომდევნო ძველი კოლხური ეტაპები [მიქელაძე 1974:49; Микеладзе 81-1990:80; ტაბ. XXXVII; Микеладзе 1994: 74-67]. ცნობილმა მეცნიერმა პროტოკოლხური კულტურის განვითარებაში I და II პერიოდები გამოყო, რომლებიც შეესაბამება ადრე და შუა ბრინჯაოს ხანას. უფრო გვიან გამოსულ ნაშრომში თ. მიქელაძე აღნიშნავდა, რომ საელიაოს კურზიასა და წყემის ნამოსახლარების გარკვეული ფენები განეკუთვნება შუაბრინჯაოდან გვიანბრინჯაოზე გარდამავალ ხანას [Микеладзе 1990:14].

გასული საუკუნის 90-80-იანი წლებში კოლხეთის დაბლობზე შესწავლილი სტრატოგრაფიული ნამოსახლარების ჭრილების მიხედვით (ნაოხვამუ, ნოსირი III, ნამჭედური, ჭალადიდის ზურგა, ფიჩორის ცენტრალური ბორცვი) და ზოგიერთი ძეგლიდან (ფიჩორის ცენტრალური ბორცვი) მომდინარე აბსოლუტური თარიღების სერიების გათვალისწინებით, ეპოქების მიხედვით ქრონოლოგიურად დალაგდა კოლხეთის დაბლობის ტერიტორიაზე შესწავლილი ბრინჯაოს ხანის ყველა ნამოსახლარი; უფრო დაკონკრეტდა და ახალი მასალებით შეივსო პროტოკოლხური და ძველი კოლხური კულტურების ნამოსახლარების განვითარების ეტაპები [ჯიბლაძე 1997; ჯიბლაძე

¹ ლ. სოლოვიოვმა ძვ.წ. III ათასწლეულის დასასრულს კოლხეთის დაბლობზე თავისებური თიხის ჭურჭლისა და საკუთარი მეტალურგიის შემოტანა დაუკავშირა მოსახლეობის მეცვლას. კერძოდ, მცირე აზიიდან გადმოსახლებულ ქაშქებს [Соловьев 1958:151]. ამ მცდარმა და ტენდენციურმა დებულებებმა სამართლიანი კრიტიკა დაიმსახურეს [ჯაფარიძე 1961:233].

² ეს მოსაზრება შემდგომში გაზიარებული იქნა [ფხაკაძე 1998:32-37; Пхакадзе 2009-2010:75].

³ ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის ენეოლით-ბრინჯაოს ხანის კულტურების განვითარებაში 5 საფეხური გამოყვეს [Воронов 1971:11-18].

2007:103-126)⁴. უფრო გვიან მოხერხდა პროტოკოლური და ძველი კოლხური კულტურათა ნამოსახლარების ურთიერთსინქრონიზაცია კოლხეთის სხვა კატეგორიის ძეგლებთან (სამაროვნები, ბრინჯაოს განძები, სამთამადნო წარმოების ძეგლები); ასევე აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული სინქრონული პერიოდის კულტურების ძეგლებთან [ჯიბლაძე 2016-ა:180-166; ჯიბლაძე 98-2020:80].

დიდი დამსახურება მიუძღვის პროტოკოლური კულტურის ცალკეული საფეხურების გამოყოფისა და შესწავლის საქმეში მ. ბარამიძეს. მკვლევარმა ფიჩორის ცენტრალური ბორცვის მასალებზე დაყრდნობით, პროტოკოლური II ეტაპის განვითარებაში, პირობითად გამოყო პრ. I-ა და პრ. I-ბ საფეხურები თავისი დამახასიათებელი არტეფაქტებით, რომლებიც ქრონოლოგიურად მოაქცია შუაბრინჯაოს ხანაში [ბარამიძე 2017:51].

ე. გოგაძე კოლხეთის დაბლობის ადრე და შუაბრინჯაოს ხანის ხელოვნურად გამართული ბორცვთა კულტურების აღმნიშვნელად, ძირითადად კერამიკული მასალების ტიპოლოგიური მონაცემების მიხედვით, იყენებს ტერმინს „დასავლურ კოლხურ კულტურას“ [გოგაძე 58-1997:33]. მის განვითარებაში გამოყოფს ცენტრალურ და დასავლურ კოლხური კულტურის ლოკალურ ვარიანტებს; მესამე ვარიანტს კი აკუთვნებს დოლმენურ კულტურას [Гордзე 117-1990:113; გოგაძე 34-1997:33].

დიდი სამუშაოები აქვს ჩატარებული გ. ფხაკაძეს დასავლეთ საქართველოს ენეოლითისა და ადრებრინჯაოს ხანის კულტურების მეცნიერული კვლევა-ძიების საქმეში. მან, ნაცვლად პროტოკოლხურისა, შემოიღო ტერმინი კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურა, რომელიც, მოიცავს ძვ.წ. III ათასწლეულს. გამოყო ამ კულტურის დამახასიათებელი ნიშნები და გავრცელების არეალები. გამოთქვა მოსაზრება, რომ კოლხეთის შავიზღვისპირეთში მთელ სიგრძეზე ფიქსირდება ადგილობრივი კულტურის ნიადაგზე წარმოქმნილი საკმაოდ მძლავრი ადრებრინჯაოს ხანის კულტურა [ფხაკაძე 1998:32]. მისი აზრით, რადგან ვერ მოხერხდა პრ. I და II ეტაპებში შემავალი ძეგლების ზუსტი განსაზღვრა და მოხდა მათი ერთგვარი აღრევა, ამიტომაც აირჩია კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურის ცალკე გამოყოფა. გ. ფხაკაძის ვარაუდით, ტერმინი პროტოკოლხური შემოტანილი იქნა კოლხური კერამიკის სათავეების მისანიშნებლად, რომელსაც ისტორიული ტერმინის ხასიათის გამო არ იყენებს [ფხაკაძე 41-1998:32; Пхакაძე 2010:75-2009].

მეცნიერ ქალბატონს ვერ დავეთანხმებით, კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურის წრეში ვორონცოვის მღვიმე ნამოსახლარისა⁵ და დოლმენების გაერთიანებაში. ვფიქრობთ, სოხუმსა და ფსოუს შორის მოქცეული ტერიტორია (უფრო მძლავრად მდ. გუმისთასა და სოხუმს შორის არსებული ტერიტორია) უნდა წარმოადგენდეს პროტოკოლხურის, დოლმენურისა და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში გავრცელებული სოჭი-ადლერის ტიპის ქვის თოხების მატარებელი კულტურების შეხვედრების, საკონტაქტო ზონას. შეიძლება ითქვას, რომ ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში დადასტურებული დოლმენური კულტურა მოქცეულია პროტოკოლხური კულტურის მძლავრი გავლენების ქვეშ, რაც კიდევ აისახა დოლმენური კულტურის ზოგიერთ ლითონის ინვეტარშიც. რაც შეეხება გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიას თითქმის მდ. ფსოუმდე და ზოგჯერ მის ჩრდილოეთითაც კი, მთლიანადაა მოქცეული ძველი კოლხური კულტურის გავრცელების არეალში.

ამდენად, პროტოკოლხურ კულტურაში, იგულისხმება არამარტო კოლხეთის დაბლობზე გამოვლენილი ძეგლები, არამედ კოლხეთის მთიანეთში და ზემო იმერეთის პლატოზე დადას-

⁴ პროტოკოლხურ და ძველკოლხურ კულტურათა განვითარებაში გამოყოფილი იქნა პროტოკოლხური I ეტაპი; პროტოკოლხური II ეტაპი; პროტოკოლხური II ეტაპიდან ძველკოლხურ I ეტაპზე გარდამავალი ხანა; ძველი კოლხური I ეტაპის ადრეული საფეხური; ძველკოლხური I ეტაპის გვიანი საფეხური და ძველი კოლხური II ეტაპი (ადრე რკინის ხანა) თავისი დამახასიათებელი მასალებით.

⁵ ვორონცოვის მღვიმე გამოქვაბული მდებარეობს ადლერის რ-ში. გამოქვაბულში ორი სართულია. ქვედა ფარდული – „ოჩაქნი“ უფრო ძველი, ხოლო ზედა ფარდული – „კონდოკოლი“ და „ზალოქნი“ უფრო ახალგაზრდა მასალებს შეიცავს. ამ მღვიმის მასალები ახლოს დგას ზემო იმერეთის გამოქვაბულებისა და მაიკოპის კულტურის თიხის ნაწარმთან [Соловьев 1958:115-135; ფხაკაძე 1992:270-271].

ტურებული ამ კულტურის მძლავრი ელემენტები⁶. კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურა იგივე შინაარსის მატარებელია, როგორც პროტოკოლხური კულტურა, რომელსაც სახელწოდებაში უფრო მეტი ეთნიკური დატვირთვა გააჩნია. არქეოლოგთა ნაწილი, ჩვენი ჩათვლით, შედარებით ამჯობინებს პროტოკოლხური ტერმინის გამოყენებას. რაც შეეხება კოლხეთის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურას, კი ეს უფრო ზოგადი ხასიათის სახელწოდებაა, რომელიც აერთიანებს საკვლევ მიზანს როგორც დაბლობი ზოლის, ასევე მღვიმე და ღია ტიპის ნამოსახლარებზე გამოვლენილ ადრებრინჯაოს ხანის მასალებს.

ფიქრობენ, რომ პროტოკოლხური კულტურის მატარებელი უნდა ყოფილიყო ქართველური ეთნო კულტურული ნაკადი სვანურენოვანი მოსახლეობა, რომლის თავდაპირველი განსახლებისა და პირველსაცხოვრისის საკითხების შესახებ არაერთი მოსაზრებაა გამოთქმული (მელიქიშვილი, ორბელი, ბარამიძე, ჯიბლაძე) [მიქელაძე 1974:72; ბარამიძე 1999:18-19; ჯიბლაძე 2007:121-123; ჯიბლაძე 2016-ა:166-180]. გლოტოქრონოლოგიურ მეთოდზე დაყრდნობით, რომელიც გულისხმობს ფუძე ენის მონათესავე ენებად დაშლის პროცესის აბსოლუტურ დათარიღებას (ლექსიკონი, სტატისტიკა და ა.შ.), ვარაუდობენ საერთო ქართული ენიდან სვანურის გამოყოფას ძვ.წ. III-II ათასწლეულების დასასრულს, ან ძვ.წ. II ათასწლეულის დასაწყისში [დიდიგური 1969:53-55; ლერნერი 1971:136-156; ბერგსლანდი, ფოგტი 1972:4-6; ლორთქიფანიძე 1986:49-50; Гамкрелидзе, Иванов 1984:871,880,882]. დაახლოებით 1000 წლის შემდეგ წარმოიშვა ქართულისა და მეგრულ-ზანურის მატარებელი ერთობები [გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:17; ლორთქიფანიძე 1986:50]. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ძვ.წ. III ათასწლეულის დასასრულს ერთდროულად მოხდა პროტოქართული ენიდან სვანურის გამოყოფა, მათი მოსვლა და განსახლება დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლში [მიქელაძე 1974:72]. მათ კვალს ამჩნევენ როგორც დალექილი უძველესი ფესვების მქონე ტოპონიმებით, ასევე არქეოლოგიური მასალებით [მელიქიშვილი 68-1965:5; მელიქიშვილი 1970:341; მიქელაძე 20,75-1974:9; ლორთქიფანიძე 1986:51; მიბჩუანი 1989; გასვიანი 1991:173-198; ჯიბლაძე 2007:120].

საყურადღებოა, თანხვდება თუ არა არქეოლოგიური მონაცემები გლოტოქრონოლოგიური მეთოდით მიღებულ დათარიღებას და როგორ ურთიეთმესაბამისობაში მოდიან ისინი ერთმანეთთან [ჯიბლაძე 2007:120]. იქნებ კოლხეთის დაბლობის ტერიტორიაზე ძვ.წ. III ათასწლეულის შუახანებიდან (ტრადიციული დათარიღებით) სვანური ქართველური ეთნიკური ნაკადის მოძრაობა-გადაადგილება ასახავდეს ისპანის, შემოქმედის, ჭოლიპას, ფიჩორის (VIII-VII ფენა), ანაკლია პირველის (I ფენა), ანაკლია მეორის, ერგეტას (IV ფენა) და სხვა სინქრონული ძეგლების არქეოლოგიური მასალების ადრეული შრეები [ჯიბლაძე 2007:120].

სადღეისო მონაცემების მიხედვით ისე ჩანს, რომ კოლხეთის დაბლობის ზღვისპირა სანაპირო ზოლი და მისი მიმდებარე ტერიტორია უნდა ყოფილიყო ადრებრინჯაოს ხანის (პრ. I ეტაპი) კულტურის ფორმირების მთავარი ცენტრი, სადაც მიკვლეულია ამ კულტურის ყველაზე ადრეული ნამოსახლარები. სავარაუდოდ, აქიდან უნდა იწყებოდეს ამ კულტურის რადიაცია კოლხეთის მთისწინა და მთიან ზოლში [კვიციანი, ჯიბლაძე 88-2017:79]. შეიძლება ითქვას, რომ პროტოკოლხური კულტურა არის ზღვისპირა ზოლისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიების ნამოსახლარების კულტურა. მის შესახებ ჩვენ ბევრი არაფერი ვიცით, რადგან ამ კულტურის ძეგლების მნიშვნელოვანი ნაწილი განადგურებული და ტორფქვეშ უნდა იყოს მოქცეული თანამედროვე გეოლოგიურ ეპოქაში-ჰოლოცენში მიმდინარე ახალმავლური ტრანსგრესიისა და ფანაგორიული რეგრესიის დროს⁷.

⁶ პროტოკოლხური კულტურა კოლხეთის დაბლობის ტერიტორიაზე, მეტწილად ზღვისპირა სანაპირო ზოლში წარმოდგენილია ნამოსახლარების მასალების მიხედვით, იშვიათად კი სამაროვნებით (გაგიდა). კოლხეთის მთიანეთში (ზემო სვანეთი, ზემო რაჭა) ეს კულტურა უპირატესად გვხვდება ბრინჯაოს ცულების ცალკეული აღმოჩენებით. ზემო იმერეთის პლატოზე კი გამოვლენილია ამ კულტურის ელემენტები, როგორც ცალკეული ლითონის ინვეტარით, ასევე ნამოსახლარებზე და სამაროვნებზე სხვა კულტურის ელემენტებთან ერთად (არგვეთა, ჯიეთი, მოდინახე, ითხვისი და სხვ.).

⁷ ჰოლოცენის ხანაში მიდინარე ახალმავლური ტრანსგრესიისა და ფანაგორიული რეგრესიის როლზე ბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში კოლხეთის დაბლობის ნამოსახლოდ ათვისების საქმეში იხილეთ Хахутаიшвили 1984:146-152; პაპუაშვილი რ., პაპუაშვილი ი. 2014.

კოლხეთის დაბლობის ტერიტორიაზე შემდეგი ტალღა უნდა ყოფილიყო მეორე ქართველური კულტურული ნაკადი მეგრულ-ზანური მოსახლეობა, რომელსაც თვლიან კოლხურ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ბრწყინვალე კულტურის შემქმნელად [მელიქიშვილი 1965:70; მელიქიშვილი 1970:356; მიქელაძე 1974:20, 72-70; ლორთქიფანიძე 58-1986:57]. ეს ქართველური ეთნიკური კულტურული ნაკადი გვიანბრინჯაოს ხანის საწყის ეტაპზე (ძველიკოლხური I ეტაპი) იკავებს მთელ კოლხეთის დაბლობის ტერიტორიას, ხოლო II ეტაპზე (დაახლოებით ძვ.წ. IX-VII სს-ები) ვრცელდება მდინარე ფსოუმდე და მის გარეთაც. მ. ბარამიძის აზრით, ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისიდან კოლხური კულტურა იჭრება ყობანისპირეთში, რაც კარგად იკვეთება არამარტო ბრინჯაოს ცულების მიხედვით, არამედ კერამიკაშიც [ბარამიძე 1998:40]. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ კოლხეთის დაბლობზე მეგრულ-ზანურმა ქართველურმა ეთნიკურმა ნაკადმა შეავიწროვა სვანურენოვანი მოსახლეობა და დაიკავა დღევანდელი ზღვის სანაპირო ზოლი და რიონ-ენგურის აუზი, რის შემდეგ ბარში მცხოვრები პროტოკოლხური კულტურის მატარებელი სვანური მოსახლეობა ინაცვლებს მთაში, ნაწილი კი რჩება დაბლობ ზონაში და ერწყმის კოლხურ (მეგრულ-ზანურ) ნაკადს [ბარამიძე 1999:25]. ამ შემთხვევაში ადგილი გვაქვს არაძალადობრივ შეცვლასთან, არამედ შერწყმადიფუზიასთან, როგორც ეს შესაძლებელია ორი მონათესავე კულტურის შეხვედრის დროს (მ. ბარამიძე).

ერთი შეხედულების თანახმად, სვანური და მეგრულ-ზანური ქართველური ეთნიკური ნაკადების გადაადგილება ხდებოდა სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით. მათ პირველსაცხოვრისად თოვლიან მცირე კავკასიონის ტერიტორიას, პროტოხეთურ სამყაროს,ზაგროსისა და კავკასიის მაღალმთიან ზონას, კოლხეთის დაბლობის ტერიტორიასთან ერთად მცირე აზიის ჩრდილო-დასავლეთ რაიონებს, სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთს [მელიქიშვილი 1965:72; მელიქიშვილი 1970:342; მიქელაძე 1974:72; ლორთქიფანიძე 1986:49; Чартолани 1989:243; ჟურდიანი 92-2002:57]. მეორე კონცეფციის თანახმად, საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ქართველი ტომების ადგილობრივი განვითარებაა ნაგულისხმები [ჯავახიშვილი და სხვ. 15-1943:14; Κυφтин 10-1944:1; ჯაფარიძე 1976:174; ჯაფარიძე 1991:102]. გ. ფხაკაძეს დასაშვებად მიაჩნია კოლხეთის დაბლობის სამოსახლოდ ათვისება ძვ.წ. III ათასწლეულის პირველი ნახევრის ბოლოსათვის, ბორცვიანი ზოლიდან ჩამოსული ტომების მიერ (ატარა, ოქუმი და სხვ.) [ფხაკაძე 1993:83].

ჩვენ ამ ეტაპზე ყველაზე სარწმუნოდ გვეჩვენება სვანური და მეგრულ-ზანური უძველესი ქართველური მოსახლეობის პირველსაცხოვრისად ჩავთვალოთ სამხრეთ კავკასია და შავი ზღვის სანაპირო ზოლი. იქნებ სამხრეთ-აღმოსავლეთი კოლხეთი წარმოადგენდა პროტოკოლხური კულტურის მატარებელი სვანურენოვანი ქართველური ეთნიკური ნაკადის თავდაპირველ განსახლების ადგილს, პროტოკოლხური კულტურის ფორმირების პერიფერიულ მხარეს (ისპანი, ჟოლიპა, შემოქმედი). ცენტრი კი საძიებელია უფრო სიღრმეში. სწორედ აქ უნდა ვიფიქროთ მეგრულ-ზანური მოსახლეობის ადრეული კულტურული შრეებიც [ჯიბლაძე 2016-ა; ჯიბლაძე 2007:122]. ისმის კითხვა: სვანურენოვანი მოსახლეობის მიერ ერთდროულად თუ ეტაპობრივად ხდება კოლხეთის ბარისა და მთიანეთის (მდ. ენგურის ხეობა) სამოსახლოდ ათვისება? სავარაუდოა, რომ მათი გადაადგილება (მხედველობაში გვაქვს სვანური მოსახლეობის) კოლხეთის დაბლობის სიღრმეში ნაკად-ნაკად მიმდინარეობდა შავი ზღვის სანაპიროს გასწვრივ. ეს არ უნდა ყოფილიყო ხანგრძლივი პროცესი. ბუნებრივია, კოლხეთის დაბლობის პირველი ამთვისებლები (ვგულისხმობთ ადრებრინჯაოს ხანას) საცხოვრებლად ირჩევენ ნაკლებად დაჭაობებულ ადგილებს. სავარაუდოა, რომ სვანური მოსახლეობის პირველი ნაკადები, ცხოვრებისათვის გამოუსადეგარი პირობების გამო, გვერდს უვლიან მდ. რიონის ქვემო წელის აუზს და მჭიდროდ ითვისებენ მდ. ენგურის ქვემო წელის აუზის ორივე სანაპიროს, ხოლო უფრო სუსტად მის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიას (მაჭარა, ოჩამჩირე და სხვა). უფრო მისაღებად მიაჩნიათ მოსაზრება, რომ უძველესი ქართველური ეთნიკური ნაკადი სვანურენოვანი მოსახლეობა უკვე ძვ.წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან დაფუძნდა ამ მხარეში [Чартолани 1989:244; ჩართოლანი 1992:74]. დასაშვებად თვლიან, რომ ძვ.წ. III ათასწლეულიდან მდ. ენგურის (ასევე მდ.რიონის, მდ. კოდორის) ხეობების სამოსახლოდ ათვისება

უნდა უკავშირდებოდეს ლითონის საბადოების მოპოვებას [ჩართოლანი 1992:81].

როგორც ვხედავთ, სხვადასხვა მოსაზრებაა გამოთქმული უძველესი ქართველური ეთნიკური კულტურული ნაკადების სვანური და მეგრულ-ზანური მოსახლეობის პირველსაცხოვრისი ადგილის შესახებ. ვფიქრობთ, მიუხედავად ამისა ეს საკითხი მეტნაკლებ გადაწყვეტას ელის. მაგალითად, მკვლევართა ნაწილი როცა ვარაუდობს სვანური მოსახლეობის მოსვლას სამხრეთიდან-პროტოხეთური წიაღიდან, ობიექტური მიზეზების გამო ძირითად დასკვნებს აგებს ენობრივი მონაცემების საფუძველზე. ამ მიმართულებით ერთ-ერთი გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს არქეოლოგიურ მასალებს. კერძოდ, თუ კოლხეთის დაბლობის ტერიტორიაზე სვანურ მოსახლეობას მოსულედად ჩავთვლით, ამ შემთხვევაში არქეოლოგიური მასალებით (კერამიკა, ლითონი) საძიებელია მათი სათავეები. როგორც ვარაუდობენ ამ შემთხვევაში უნდა იქნეს გათვალისწინებული ქრონოლოგიური კრიტერიუმი. ეს იმას გულისხმობს, რომ მიგრაციული (მოსული) კულტურა თავის წარმომავლობის რაიონში (მაგალითად მცირე აზიაში) უფრო ადრე არსებობდა ვიდრე ახალში [Титов 143-1982:91,142]. ასევე ახალ ადგილზე მოსულმა კულტურამ უნდა დააფიქსიროს ძველი ადგილის (ე.ი. პირველსაცხოვრისი ტერიტორიის) ყველა კომპლექსური ნიშანი.

ბიბლიოგრაფია:

1. ბარამიძე მ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ძვ.წ. II-I ათასწლეულის პირველ ნახევარში (ძირითადი პრობლემები). ავტორეფერატი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი 1998.
2. ბარამიძე მ. ძვ.წ. III-II ათასწლეულების არქეოლოგიური კულტურები და მათი ეთნიკური ატრიბუცია. საქართველო-აფხაზეთის მოამბე N2-3. თბილისი 1999, გვ. 35-23.
3. ბარამიძე მ. ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ძვ.წ. II-I ათასწლეულის პირველ ნახევარში. თბილისი 2017.
4. ბერგსლანდი გ., ფოგტი ჰ. გლოტოქრონოლოგიის საფუძვლიანობისათვის მიმომხილველი, 9-6. თბილისი 1972, გვ. 263-228.
5. გამყრელიძე თ., მაჭავარიანი გ. სონატა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი 1965.
6. გასვიანი გ. ნარკვევები შუასაუკუნეების სვანეთის ისტორიიდან. თბილისი 1991.
7. გოგაძე ელ. კოლხური კულტურის გენეზისის ერთი ასპექტის შესახებ. კრებული, გურია II. თბილისი 1997, გვ. 33-58.
8. კვიციანი ზ., ჯიბლაძე ლ. უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენები სვანეთში (ლითონის არტეფაქტები), თბილისი 2015.
9. ლერნერი კ. გლოტოქრონოლოგია. მეთოდი და ლექსიკონი-სტატისტიკის ამოცანები. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, N1. თბილისი 1971.
10. ლორთქიფანიძე ოთ. არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი. თბილისი 1986.
11. მელიქიშვილი გ. საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის. თბილისი 1965.

12. მელიქიშვილი გ. ქართველები, მათი წარმომავლობის საკითხი, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I. თბილისი 1970, გვ. 312-358.
13. მიბჩუანი თ. დასავლეთ საქართველოს მთიელთა ეთნოგენეზის, განსახლებისა და კულტურის ისტორიიდან. თბილისი 1989.
14. მიქელაძე თ. ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან. თბილისი 1974.
15. პაპუაშვილი რ., პაპუაშვილი ი. შავი ზღვის პალეორეჟიმი და მისი გავლენა კოლხეთის დაბლობის დასახლებებზე (ძვ.წ. III-I ათასწლეულებში). თბილისი 2014.
16. ფხაკაძე გ. ენეოლითი და ადრებრინჯაოს ხანა დასავლეთ საქართველოში. საქართველოს არქეოლოგია II. თბილისი 1992, გვ. 216-180.
17. ფხაკაძე გ. დასავლეთ ამიერკავკასია ძველი წელთაღრიცხვის III ათასწლეულში, თბილისი 1993.
18. ფხაკაძე გ. კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურის კვლევის ზოგიერთი ასპექტი, ძიებანი N2. თბილისი 1998, გვ. 41-32.
19. ქურდიანი მ. ქართველთა პირველსაცხოვრისი ენობრივი მონაცემების მიხედვით და საერთო-ქართველური ეთნოსის ტომობრივი შემადგენლობა. კრებული ქართველი ხალხის ეთნოგენეზისი. თბილისი 2002.
20. ჩართოლანი მ. დასავლეთ საქართველოს მაღალმთიანეთში სვანთა თავდაპირველი დასახლების საკითხისათვის, მაცნე ნ2, ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. თბილისი 1992, გვ. 82-68.
21. ჯავახიშვილი ივ., ჯანაშია ნ., ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორია. თბილისი 1943.
22. ჯაფარიძე ო. ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე. თბილისი 1961.
23. ჯაფარიძე ო. ქართველ ტომთა ეთნიკური ისტორიის საკითხისათვის, თბილისი 1976.
24. ჯაფარიძე ო. საქართველოს არქეოლოგია. თბილისი 1991.
25. ჯიბლაძე ლ. კოლხეთის დაბლობის ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლართა სტრატეგრაფია, ქრონოლოგია და პერიოდიზაცია (ფიჩორის ცენტრალური ბორცვის მასალების მიხედვით). თბილისი 1997.
26. ჯიბლაძე ლ. კოლხეთის დაბლობის ძვ.წ. III-II ათასწლეულების ნამოსახლარები. თბილისი 2007.
27. ჯიბლაძე ლ. კოლხეთის ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კულტურები და მათი ეთნიკური ატრიბუცია. კრებული გურია VI. თბილისი 2016, გვ. 77-105.
28. ჯიბლაძე ლ. კოლხეთის ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ძეგლების სინქრონიზაციის საკითხები, ძიებანი, N23. თბილისი 2016-ა, გვ. 180-166
29. ჯიბლაძე ლ. კოლხეთის ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სხვადასხვა კატეგორიის ძეგლების (ნამოსახლარები, სამაროვნები, ბრინჯაოს საწარმოო სახელოსნოები) არქეოლოგიური რუკები. ონლაინ არქეოლოგია N18. თბილისი 2020, გვ. 98-80.
30. ძიძიგური შ. ქართული ენის თავგადასავალი, თბილისი 1969.
31. Бжания В. Поселение Очамчирской культуры в горах Абхазии. Кавказ и восточная Европа в древности. Москва 1973, стр. 76-65.

32. Воронов Ю. История Абхазии от древнейших времен до раннего средневековья (по данным археологии), автореферат диссертации на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. Москва 1971.
33. Гамквелидзе Т., Иванов В. Индоевропейский язык и индоевропейцы, Тбилиси 1984.
34. Гогадзе Э. Хронология памятников Колхидской культуры эпохи средней бронзы и некоторые вопросы культурной отрибуции общеколхидской культуры ранних металлов Кавказ в системе палеометаллических культур Евразии. Тбилиси 1990, стр. 131-111.
35. Джибладзе Л. Стратиграфия, хронология и периодизация поселения Колхидской низменности в эпоху бронзы (по материалам центрального холма Пичорского поселения), Автореферат диссертации на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. Тбилиси 1990.
36. Куфтин Б. К вопросу о древнейших корнях Грузинской культуры на Кавказе по данным археологии. XII, Бюллетень Государственного Музея Грузии-В. Тбилиси 1944, стр. 416-291.
37. Микеладзе Т. Протоколхская культура Археология эпохи бронзы Кавказа и Средней Азии. Москва 1994, стр. 67-74.
38. Микеладзе Т. К археологии Колхиды (эпоха средней и поздней бронзы раннего железа) Тбилиси 1990.
39. Пхакадзе Г. Колхидская раннебронзовая культура. Археология Кавказа, N2-3. 2009-2010, стр. 86-74.
40. Титов В. К изучению миграции Бронзового Бронзового века. Археология Старого и Нового Света. Москва 1982.
41. Соловьев Л. Новый памятник культурных связей Кавказского Причерноморья в эпоху неолита и бронзы. Стоянка воронцовской пещеры. Труды Абхазского ин-та языка, литературы и истории, т. XXIX. Сухуми 1958, стр. 135-115.
42. Соловьев Л. Погребения дольменной культуры в Абхазии и прилегающей части Адлерского района Труды АБИЯЛИ. Сухуми 1961 – т XXXII. 1960, стр. 100-69.
43. Хахутаишвили Д. Природа и человек в Приморском полосе Колхиды в эпоху голицена Кавказо-Ближневосточный сборник, VIII. Тбилиси 1984, стр. 146-152.
44. Чартолани Ш. К истории нагорья Западной Грузии доклассовой эпохи. Тбилиси 1989.